

Vučina Zorić

SOKRATOVA DIJALOŠKA METODA

Sažetak: Filozofski i pedagoški aspekti sokratovske dijaloške metode u nastavi filozofije u srednjoj školi predstavljaju predmet ovoga rada. Posebno suproučavani: bit, predmet, pretpostavke i uvjeti za nježno pravilno i raznovrsno korištenje, prednosti, nedostaci i mogućnosti utjecaja na uspješnu realizaciju nastave, to jest viši stupanj znanja i razumijevanja sadržaja filozofije. Kreativna primjena sokratovske dijaloške metode jedna je od mogućih puteva motivacije i poticanja učenika te svojevrsnoga uvođenja u sadržaje filozofije kroz istraživanje.

Ključne riječi: Sokrat, dijalog, metoda, filozofija, nastava, srednja škola, istraživanje.

UVOD (DIJALOG KAO METODIČKI POSTUPAK)

Dijalog kao nastavna metoda oblik je komunikacije između nastavnika i učenika ili samih učenika kojom se razmjenjuju iskustva, shvaćanja i stavovi o nastavnim sadržajima. To nije borba između neprijatelja za pobjedu ili prevlast, već je prije suradnja saveznika koji podržavaju, podražavaju, potražuju i istražuju istinu. Često se određuje i kao metoda poučavanja pomoću pitanja i odgovora. U tradicionalnoj se nastavi dijaloška metoda sastoji u tome da nastavnik postavlja pitanja, a učenik odgovara. U suvremenoj nastavi dijalog nije tako jednosmjernan, on je sve više dvosmjernan i višesmjernan oblik komunikacije. Dijalog u nastavi filozofije jedna je od metoda uvođenja u filozofski način mišljenja i istovremeno "pretpostavka onog iskustva o filozofiji za koje se trudimo da ga učenik stekne"¹. To je put problematiziranja, aktualizacije, slijeda pitanja i odgovora, put verifikacije postojećega i otkrivanja neotkrivenoga. Ovisno o tomu što se konkretno želi postići dijalogom, u stručnoj se literaturi imenuje više različitih varijanti ("popularno" predavanje, katehetsk, heuristički, razvojni, sokratovski dijalog, itd.) ove nastavne metode među kojima često nema oštrih i jasnih granica.

Dijalog filozofiju prožima na dva načina:

- dijalog kao kreativna, to jest stvaralačka istraživačka metoda svojstvena filozofima i filozofiji;

¹ Marinković, J. (1983.), *Metodika nastave filozofije*. Zagreb: Školska knjiga, str. 43.

- dijalog kao metoda u nastavi filozofije, način prezentacije i pojašnjenja nastavnoga sadržaja, faktor interakcije između učenika, nastavnika i sadržaja nastave filozofije, provjere i procjene usvojenih sadržaja te uspjeha nastave filozofije. Bilo bi dobro da ona u sebi sadrži ili potiče dijalog kao istraživačku, otkrivajuću i razvojnu metodu pri čemu nastava filozofije zalazi i prelazi u samu filozofiju, sokratovski dijalog to može omogućiti. Međutim, što podrazumijeva sokratovski dijalog i kako on može pronaći odgovarajuće mjesto i primjenu u realizaciji nastave filozofije u srednjoj školi?

SOKRATOV DIJALOG (IRONIJA, MAJEUTIKA I DEFINIRANJE SADRŽAJA POJMA)

Sokratova metoda spoznaje je dijalektika: kretanje (istraživanje) u području mišljenja usuglašavanjem različitih pa i proturječnih stavova. Sokratovom “sustavu” imanentna je samospoznaja kao cilj dijalektike i gnoseološka kategorija. Da bi taj cilj postigao, on nije izgradio čvrsti sustav ni držao gotova monološka predavanja, nego se služio svojom dijalektikom, to jest osobnom vrstom raspravljanja u vrlo živom razgovoru. Sokratov ispitivački postupak sastoji se u tome što je on zajedno s drugima u razgovoru (kao *dialegomenos*) u obliku elastične konverzacije ukazivao na nedostatke u znanju drugih, otkrivao proturječnosti i pronalazio pogreške u njihovim shvaćanjima i tvrdnjama, razdirao korijene prividnoga znanja i samoodbrane te tako kretao pravim putem k spoznavanju istine i moralnih načela. Dijalektika je dijalogika u kojoj se posredstvom razgovora, raspravljanja, dolazi do biti “stvari” u svakom pojedinom slučaju. Ovaj put ima tri stupnja (a dvije varijante sokratovskoga dijaloga): ironija, majeutika i definicija pojma.

Najjače Sokratovo “oružje“ (oruđe), zapravo lukavstvo uma jest *ironija*, kojom on metodički pročišćuje teren za istraživanje istine. On je s velikom strašću i zadovoljstvom razobličavao (sa)znanja arogantnih sofista, dokazujući da je to samo prividno znanje, to jest neznanje. Do istine se dolazi stalnom upitnošću i zapitkivanjem. Sokrat zahtijeva za dijalog poželjan kratak odgovor (*brachilogía*) na postavljeno pitanje. Sokratovska su pitanja tako formulirana da iziskuju sažete i precizne odgovore, a svojom prirodom sugovornika u dijalogu vode zaplitanju u proturječnost. Besjedama se narod ne poučava jer se djelatnost retora sastoji u pridobivanju neznalica. Riječima (a ne pojmovima), iskrivljenim prividom istine stvara se kod neznalica privid, tako da privid privida stupa na mjesto istine.

Drugi stupanj svoje metode spoznaje sam je Sokrat oprimjereno označio kao *majeutiku*. “Sokratov princip jeste to da čovek mora da dođe do istine sam od sebe, da on u samom sebi ima da nađe šta je njegova namjena, šta je njegova

svrha, šta je krajnja svrha svijeta, šta je istinito, ono što postoji po sebi i za sebe”² On je vještīm propitivanjem pomagao sugovornicima da porode pravo znanje (ono opće i nužno), koje je duboko sakriveno u njihovim dušama. Naime, Sokrat je zaobilaznim putem priopćavao djelomične spoznaje sugovornicima čim bi zaprijetila opasnost da razgovor postane prazan. Samo dobar nastavnik može pomoći da se misli sponatno, bez sile, da se “porode“, to jest probude znanja pri čemu vještīm postavljanjem pitanja i sugeriranjem mogućih odgovora pomaže pri otkrivanju puta k istini, a da se oni u gotovom obliku ne priopćuju ili nameću.

Uvjeren da je istina, iako nespoznata, već u svakom čovjeku, Sokrat je sebi i drugima stavio u zadatak da je traže u sebi, a svoju je posebnu ulogu vidio u tome da metodom dijaloga pomogne porodu znanja. Pri dubljoj analizi, čini se da se polazište njegove metode sastoji u sljedećem: budući da mu je stalo do toga da u čovjeku probudi mišljenje, samim tim nastoji da kod ljudi izazove sumnju u vlastite pretpostavke, a nakon što im je vjerovanje pokolebano, oni su potaknuti da ono što “jest” traže u sebi samima. Sokrat čini da ljudi iz onoga što smatraju istinitim izvuku sami zaključke pa da na taj način uvide kako u tome proturječe nečem drugom što za njih, kasnije u razvoju dijaloga, također predstavlja vrlo pouzdano načelo. To je, zapravo bila metoda imanentne (samo)kritike kojom je sugovornik uz Sokratovu pomoć, pretraživao vlastito mišljenje (promišljao svojim stavovima) pročišćujući ga od svega onoga što se u njega na koherentan i konzistentan način nije uklapalo.

Sokratova metoda se odlikuje time što je čovjeku, ponosnom na svoje obrazovanje, mišljenje i stavove, predočio da je uvid u vlastito neznanje početak znanja. Vindelband ističe da tko je tada kod Sokrata “izdržao”, s tim je započeo ozbiljno, u zajedničkom razmišljanju, prelaziti na određenje pojma, preuzevši vodstvo u razgovoru, dovodio je sagovornika korak po korak do jasnijeg neproturječnog razvitka njegovih vlastitih misli. Tako je pomagao da ono što je u sugovorniku drijemalo kao nejasna slutnja samouvjereno i jasno izrazi. Sokrat se prema učenju odnosi kao prema obostranoj potrebi učenika i učitelja. Kao učitelj on se dokazuje ne namećući bilo kome svoje mišljenje, a pomažući razviti vlastito. Sokrat je vjerovao da se svaki čovjek (u načelu) može uzdići do spoznaje (do pravoga znanja) i stoga, iako je prezirao “svjetinu”, nikoga nije smatrao nevrijednim dijalogu.

Njegova misao suprostavlja se prije svega subjektivizmu i relativizmu sofista nastojeći da iznađe u mnoštvu i različitostima ono što je općevažeće, u promjenljivosti raznolikih čulnih privida, u nesigurnosti i slučajnosti pojedinačnoga mnijenja ono što je stalno, nepromjenljivo, sigurno, zasnovano na logičkoj nužnosti. Filozofija po Sokratu počinje tada kad čovjek nauči sumnjati, a posebno onda kada počne sumnjati u vlastite dogme i očite činjenice.

² Hegel, G. V. F.: *Istorija filozofije* II, Beograd 1964, BIGZ, str. 41.

Filozof pomoću ironije pokazuje sugovornicima kako je njihovo znanje osnovano na lažnim i neprovjerenim pojmovima. On nije tvrdio da je vlasnik mudrosti, već njezin tragatelj.

Majeutikom se u planski vođenom razgovoru dolazi do definicije određenoga pojma koji se ne može zasnivati na varljivim ljudskim opažanjima. Naime, ishod sokratovski vođenoga dijaloga istinsko je znanje, to jest definiranje sadržaja pojma od kojeg se u metodički vođenom razgovoru krenulo. Zbog toga što je tragao za onim općim u pojedinačnom, Aristotel Sokrata naziva osnivačem pojmovne filozofije. Iako je Sokrat visoko uvažavao Heraklita, dijalektiku interpretira prije svega kao subjektivnu vještinu razgovaranja, odnosno metodu dolaska do istinske spoznaje. Ipak, jasni i razgovjetni pojmovi, to jest istinska spoznaja, za Sokrata nisu bili krajnji cilj. Znanje za Sokrata ima pedagoško-etičku funkciju. Ono treba oplemenjivati i usavršavati čovjeka. Nije samo znanje vrlina već je i vrlina znanje, to jest istinsko je samo ono znanje iz kojega proistječu vrline, kao trajna svojstva čovjeka. Dakle, znanje osim obrazovne funkcije ima još i odgojnu funkciju.

PREDMET I PRETPOSTAVKE SOKRATOVSKOGA DIJALOGA

Sokrat je težio k znanju. Postojanje znanja podrazumijeva postojanje onoga što se zna. Taj predmet znanja, to što se zna, ne čine mnijenja ni pojedinačni predmeti i pojave. Prema Sokratovom mišljenju, predmet znanja su pojmovi: znati nešto znači znati njegov pojam. Znanje, međutim, nije nešto što je dano, što bi se moglo jednostavno odnekud preuzeti, zadržati za sebe pa onda možda, i drugima prenijeti. Ono mora nastati, ali ni ovo nastajanje ne događa se samo od sebe. Zato oni koji teže znanju moraju ulagati stalni napor kako bi "ovladali" znanjem. Na kraju dijaloga Sokrat i njegov sagovornik dolaze do znanja, ali ono nije isto jer se odnosi na različite predmete. Sokratov sugovornik zna da ne zna predmet svoje tvrdnje, a Sokrat zna neistinitost same tvrdnje. Sokratovski se dijalozi završavaju pokazivanjem ove razlike, ali se time ne ostvaruje i njihov cilj.

Što pretpostavlja raspravljanje, to jest koje su pretpostavke njegove mogućnosti? Zapaža se da dijalog ne počinje bez ikakve pretpostavke. Prije traganja za znanjem, sugovornici već imaju neko pred-znanje, neko uvjerenje koje oni smatraju neproblematičnim, bilo zato što ga još nisu preispitali ili zbog toga što pretpostavljaju da to i nije potrebno. Ovo pred-uvjerenje, dakle ono što prethodi dijalogu i njegovom ishodu, ako se raspravljanjem razotkrije kao zabluda, Platon je nazvao doksom ili mnijenjem. Ipak, Sokrat u raspravljanje ne ulazi s nekim mišljenjem koje bi se moglo označiti kao njegovo vlastito. On se ne pretvara, ne pravi se da ne zna ono što u stvari zna - o predmetu raspravljanja on zaista nema nikakvo znanje.

Filozof zahtijeva da se o predmetu razgovora kaže što on jest, da se odredi njegov pojam kako bi se na taj način ovladalo njegovim znanjem. Na ovaj zahtjev Sokratov sugovornik odgovara tako što izražava neko svoje novo mišljenje, neko svoje znanje, odnosno mnijenje, a ne znanje općenito.

Nadalje, do znanja koje polaže pravo na opće važenje “nikada” se ne dolazi osim, ako se pod traženim znanjem ne podrazumijeva znanje neznanja. Tako raspravljanje nužno vodi “neuspjehu” u tom smislu.

Budući da Sokratovi sugovornici ne bi mogli sami ovladati znanjem, slijedi to da osim priznanja vlastitoga neznanja, ne znaju ni vještinu stjecanja znanja. Tako Sokrat posjeduje dvostruko znanje: on zna da postoji znanje koje je znanje znanja pojma, ali i način dolaženja do znanja, odnosno raspravljanje.

Sokrat često najavljuje potrebu ponavljanja raspravljanja, to jest istraživanja, s tim da ono ne bi imalo smisla kada se ne bi gajila nada da je do znanja moguće doći, da je znanje znanje pojma. Znanje neznanja nije cilj raspravljanja, već ono prije predstavlja prekid do sljedećega ponovljenoga istraživanja, to jest raspravljanja. Dakle, raspravljanje se produžuje dok se ne dođe do znanja. Ono nije samo metoda kojom se vrši dekonstrukcija mnijenja već ono uključuje u sebe i konstruktivno otkrivanje znanja. Da bi ovo otkrivanje znanja moglo otpočeti, mora mu prethoditi (sokratovska) svijest o neznanju. Sugovornicima ova svijest nije dana, već do nje moraju doći. Ovo se događa preispitivanjem njihovih mnijenja. Dakle, (sokratovska) svijest o vlastitom neznanju pretpostavka je raspravljanja. Pošto je Sokrat bio mudar u svojoj svijesti o neznanju, da bi se ovoga neznanja oslobodio, morao je raspravljati.

KONKRETIZACIJA SOKRATOVSKJE DIJALOŠKE METODE

Naravno da je iluzorno davati izuzetno precizne i u svakom trenutku nastavnoga procesa programirane instrukcije u svezi s primjenom sokratovske dijaloške metode, ali se nastavnicima mogu dati usmjerenja kao upute koje mogu pomoći prilikom njegove željene upotrebe. Polazna pretpostavka kod kvalitetne upotrebe sokratovske dijaloške nastavne metode jest njegova svrsishodna karakteristika – isprepletanost s dijalogom kao istraživačkom, kritičkom i stvaralačkom metodom u samoj filozofiji, u jednom višem modalitetu i kvaliteti. Bez tog spoja dijalog u nastavi filozofije nije razvojan. Međutim, ta ga sinteza čini razvojnim i u kontekstu općeg i potpunijega razvoja osobnosti učenika, nastavnoga procesa, interpersonalnih odnosa, itd. Takođe, dijalog mora pratiti sam razvoj, to jest put i tijek same nastave i nastavnoga sadržaja. Njegova posebna karakteristika je futurološka dimenzija, odnosno učinci poslije završetka nastave i pozitivne posljedice koje ostavlja na učenicima.

Sokratovski se dijalog uspješnije odvija i postiže bolje učinke uz kombinaciju i integraciju dijaloških formi, raznovrsne izbore nastavnih sadržaja, pristupe nastavnim sadržajima, oblike rada, nastavne metode, načine

provjeravanja i vrjednovanja znanja, nastavna sredstva i učenika u središtu nastavnoga procesa. Karakteriziraju ga sljedeći čimbenici: fleksibilnost, prilagodljivost i spontanost, motivacija, radoznalost i aktivnost (emocionalna i intelektualna), problematiziranje, maštovitost i pretpostavljanje, otvorenost, tolerancija i povjerenje, psihološka i logička struktura, upućenost na razvoj osobnosti svih učenika, istraživački i kritički duh, razumijevanje i transfer stečenih znanja, čuđenje i prioritetna pitanja. Može se analizirati putem utjecaja na poboljšanja: kvantitete i kvaliteta znanja, kritičkoga mišljenja učenika, motivacije učenika, odnosa prema nastavnom predmetu, aktivnosti učenika i odnosa između učenika i nastavnika.

U sokratovskom dijalogu središnje mjesto zauzima nastavnikovo ili učenikovo postavljanje problema i pitanje koje pokreće učenike u otkrivanju novoga. Ovdje je važan osobina otkrivanja. Pitanja donose nove spoznaje. Ona sadrže dio poruke koju odgovor upotpunjuje. Pitanja su nedorečena, a odgovori neizvjesni. Tehnika sokratovskoga dijaloga, odnosno izbor pitanja, ovisi o prirodi nastavnih sadržaja, učenikovih sposobnosti, ciljeva i zadataka koje treba ostvariti. Sokratovski dijalog najčešće podrazumijeva sljedeće vrste pitanja: problemska, alternativna, orijentacijaska (usmjeravajuća), perspektivna (ona koja sigurnije vode k cilju) i opća pitanja (zahtijevaju širu razradu i obrazloženja).

Jedna od funkcija pretpostavljanja, koju dijalog može imati u nastavi filozofije je otkrivanje mogućih rješenja, odnosno odgovora na pitanja ili probleme, a sam čin otkrivanja usko je povezan s razvijanjem mašte i interesa učenika. U odgojnome smislu, otkrivanje shvaćeno kao stvaralaštvo, nije samo intelektualni akt već i emocionalni, voljni, motivacijski, uz stjecanje samostalnosti i odgovornosti. Razmatrajući važnost otkrivanja u nastavnom procesu Krkljuš, Slavko³ ističe da se većina istraživača slaže da okosnicu pedagoškoga vođenja u otkrivanju, objašnjene metode otkrivanja, čini dijalog kao nastavna metoda. Upravo taj čin čiji je verbalni izraz "heureka", predstavlja plodonosan kraj induktivnoga puta u nastavi u kojoj dominira spomenuti oblik dijaloga.

Otkrivanje bi u nastavi trebalo obuhvatiti samostalno izvođenje pravila, osobina, uočavanje i iznalaženje načina otklanjanja pogrešaka i pronalaženje različitih putova u postavljanju i rješavanju pitanja ili problema. U te procese uključuju se i sve one komponente koje se izražavaju kao procesi traganja, pronalaženja i otkrivanja u učenju pa se za učenje putem otkrića može reći da ima transferne efekte u poboljšanju stava prema spoznajama i unaprjeđenju sposobnosti za otkrivanje načela.

U sokratovskoj dijaloškoj metodi pitanja postavljati nastavnik i učenici. Ta metoda može biti korištena u veličim skupinama, malim skupinama, jedan na jedan, ili čak sa samim sobom. Ono što im je svima zajedničko je to da se nečije misli razvijaju kao rezultat ili posljedica upotrebe stimulativnih pitanja. Dijalog,

³ Krkljuš, S. (1977:), Učenje u nastavi otkrivanjem. Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Čipranov, str. 108.

kao i samo mišljenje ima strukturu koja vodi učenikovo mišljenje od nejasnoga k jasnom, od nerazložnoga k razložnomu, od implicitnoga k eksplicitnomu, od nedovršenoga k dovršenomu, od nekonzistentnoga k konzistentnomu, od neartikuliranoga k artikuliranom, itd.

Pitanje je u središtu dijaloga. Priroda pitanja nije samo ta da se kroz dijalog ide (svrsishodno i strogo, ali u svezi s njima) kroz reference filozofskih teorija, već prije da smjeraju na konkretna iskustva jednoga ili više sudionika, koja su prihvatljiva za sve ili većinu. Sustavna refleksija kroz ova je iskustva sadržana u traganju za zajedničkim sudovima i argumentima. Ako se dijalog oslanja samo na iskustvo i znanja učenika, a ne osigurava logički pravilan put rješavanja postavljenoga pitanja, on ne će dovesti do zaključaka i pomoći da učenici pravilno sude i filozofski promišljaju. Ako je tijek dijaloga takav da se ne oslanja na promatranja i iskustvo učenika, pa makar on bio i logički pravilan, njihovo iskustvo, znanja i zaključci imat će čisto verbalni karakter. Vrijednost dijaloga se određuje po tome kakvo je njegovo ishodište i kakav je logički put kretanja učenika od neznanja k znanju.

Sokratovski dijalog mogao bi se zasnivati na sljedećim postupcima:

1. Dobro formulirana opća pitanja ili tvrdnje osmišljava i planira nastavnik (ponekad uz savjetovanje s učenicima) prije nego što dijalog počne.
2. Sljedeći korak je iznošenje konkretnih primjera iz iskustva učenika u kojima su sadržani elementi općega pitanja, problema ili tvrdnje.
3. Odabire se primjer u skupini na bazi analize i argumentacije kroz dijalog.
4. Glavne se tvrdnje učenika zapisuju na ploči tako da ih svi mogu vidjeti kako bi im bile jasne, kao i tijek razmišljanja i posljedice tih sudova.

Kriteriji za adekvatne primjere koji se mogu koristiti u sokratovskom dijalogu:

1. Primjer mora proizilaziti iz učenikovih vlastitih iskustava; uopćeni primjeri ("Događa mi se često da...") nisu prikladni.
2. Primjeri ne bi trebali biti jako složeni jer su najjednostavniji najčešće i najbolji. Kada sekvenca ili doživljaj budu prezentirani, bilo bi najbolje da skupina bude usredotočena na jedan vid jednoga događaja.
3. Primjer mora biti relevantan za glavnu temu dijaloga i da interesira sve ili većinu učenika. Nadalje, svi učenici moraju biti sposobni ili osposobljeni da se stave na mjesto ili u ulogu osobe koja je prezentirala svoj doživljaj.
4. Primjer mora biti neko iskustvo koje je svršeno. Ako učenici budu i dalje zainteresirani za dijalog, to jest ako taj doživljaj nadilazi njihove interese u okviru teme ili pitanja koja se razmatraju, to može dovesti do neplaniranih i neželjenih efekata. Na primjer, ako se diskusija i dalje razvija, postoji rizik da učenici postanu ocjenjivači ili da nude razne vrste savjeta, a ako postoji i

emocionalna upletenost daljnja diskusija može otvoriti izvjesne emotivne uspomene i “rane”.

5. Učenici koji iznose primjer moraju biti voljni prezentirati primjer u cjelini i ponuditi sve relevantne informacije i odgovore na sva pitanja učenika kako bi razumijeli u potpunosti primjer i sve što je relevantno u vezi s tim i središnjom temom.

6. Pozitivni primjeri su oni koji su u skladu s pitanjem ili stavom do kojega se želi doći.

Okvirne upute za učenike tijekom odvijanja sokratovskoga dijaloga:

1. Svaki učenikov doprinos zasniva se na njegovom osobnom iskustvu, odnosno ne na onome što su drugi (izvan učionice) doživjeli, čuli ili pročitali.
2. Pitanja trebaju biti u skladu s mišljenjem - iskrena. To znači da svi stavovi i sumnje u vezi s onim što je rečeno trebaju biti iznijete.
3. Odgovornost je svih učenika da iskažu svoje misli jasno i jezgrovito, koliko je to moguće, tako da svatko bude u mogućnosti razvijati svoje mišljenje na idejama drugih ranije iznijetih u dijalogu.
4. Učenici se ne trebaju usredotočiti samo na svoje misli već bi trebali nastojati razumijeti ideje drugih učenika. Pomažući u ovome, nastavnik može pitati učenike da njihovim riječima, uz svoja viđenja, iskažu ono što su drugi učenici već iznijeli.
5. Učenik koji je izgubio iz vida ili mu je nejasan dio pitanja ili nešto u diskusiji treba zatražiti pomoć ostalih kako bi saznao kakve su trenutne pozicije i stajališta u dijalogu.
6. Apstraktni stavovi trebaju biti utemeljeni u konkretnom iskustvu ili primjeru koji je središnji u razgovoru u kontekstu koji potvrđuje takve stavove.
7. Istraživanje o relevantnom pitanju nastavlja se dokle god, (koliko nastava omogućava) učenici imaju suprotna gledišta ili dok ih još nisu potvrdili.
8. Važno je da učenici sudjeluju u dijalogu i kada se ne slažu. Nitko ne bi trebao napuštati sudjelovanje u dijalogu dok ne bude potpuno obrađen problem, odnosno tema dijaloga.

Iz prethodno navedenoga vidimo da se konkretna životna iskustva učenika, u kontekstu sadržaja ili teme nastave filozofije, mogu iskoristiti za razvijanje dijaloške komunikacije. Ta se životna iskustva mogu nazivati problemima, a tako i dijalog problemskim.

Na koji bi se još način mogao voditi problemski dijalog? Poslije iznošenja općega ili teoretskoga problema nastavnika, učenici određeno vrijeme trebaju razmišljati i međusobno razgovarati o njemu. Mogu dati svoje dopunske teme, stavove i pitanja o postavljenom problemu. Nastavnik treba slušati međusobni

razgovor učenika i pravitzu bilješke. Na osnovu ovoga maloga istraživanja nastavnik može izabrati i iznijeti pitanja ili razmišljanja učenika koja bi bila opća, odnosno zajednička svima ili većini te tako potaknula učenike. Takođe, nastavnik može ideje ilustrirati i potkrijepiti prikladnim pisanim dijalogom, pričom, fotografijom, slikom, crtežom, i sl. Svaka situacija može sadržavati osobna i socijalna suprotstavljanja, a neslaganja mogu biti vrlo važna za učenike.

Nastavnici mogu početi serijom induktivnih pitanja koja vode i pomjeraju dijalog od konkretnosti k analitičnosti. Problemski pristup upućuje učenike da odrede problem, razumiju kako se on odnosi na njih, određuju uzroke, uopćavaju ih na druge probleme i konačno predlažu, pretpostavljaju alternativna “rješenja” problema. Odgovornost je nastavnika u problemskome dijalogu u tome da se služi mišljenjima i govorom učenika kao osnovom za razvijanje kritičkoga razumijevanja.

Kao što su pitanja i odgovori neophodni u dijalogu, tako je i aktivno slušanje ono što ih prati. Utvrđeno je da se pomnim slušanjem onoga što se govori dolazi do dvostrukih spoznaja: prvo, provjeravamo je li se izloženo slaže sa sustavom naših znanja i uvjerenja i drugo, je li to izloženo donosi nešto novo, nešto što nismo znali. Za razvoj nije bitno prihvaćamo li rečeno, već da nas to rečeno motivira kako bismo se usmjerili traganju za istinom, odnosno razvojem. Razvoj zahtijeva spremnost za slušanje i otvorenost prema svim izvorima spoznaja. Slušati što drugi govore i biti otvoren prema svemu ne znači naivnost već čvrsto opredjeljenje da se sve podvrgne provjeri, stavi na stol za raspravu, ali bez predrasuda i unaprijed formiranih stavova.

Sokratovski dijalog podrazumijeva ravnopravnu, tolerantnu, demokratsku i na empiriji i kritici zasnovanu komunikaciju između nastavnika i učenika i između samih učenika, koji uz analizu, sintezu i evaluaciju, pitanjima i odgovorima, zajednički razmatraju konkretne probleme, te heuristički i razvojno ulaze u sadržaje nastave filozofije. “Sadržajno-razvojni pristup se ne bavi usvajanjem pojma u njegovom gotovom obliku, već se oslanja na specifičnu delatnost učenika koja sadrži odgovarajuće načine radnje na osnovu kojih je moguće otkriti sadržaj pojma”.⁴ Osim toga, takav način spoznaje omogućava pospješene sposobnosti za učenje.

Sokratovska dijaloška metoda, koja usmjerava učenike da sami traže rešenja postavljenoga problema, naročito primjenom induktivnih postupaka, najčešće se koristi ciljem davanja novih znanja. Ova metoda podrazumijeva izlaganje nekog znanja onim redom i načinom kako se do njega dolazilo. Rješavanje se problema može potaknuti, a traganja tijekom dijaloga obogatiti primjenom različitih nastavnih materijala ili tehničkih sredstava. U takvim slučajevima dolazi do pojavljivanja novih činjenica koje zahtijevaju odgovarajuće usporedbe i suprotstavljanja prethodnima.

⁴ Saranovic-Bozanovic, N. (1989.), Teorijske osnove saznavanja u nastavi-problemi nesaznatog. Beograd: Prosveta, str. 89.

Dobre su strane sokratovskoga dijaloga u tome što ima velike mogućnosti upravljati traganjem učenika, njihovim usmjeravanjem i postupnim dovođenjem do mogućih rješenja. Pojam istraživanja mnogo je značajniji od pojma učenja. Učenici se trebaju dovesti u uvjete koji se po svom karakteru približavaju procesu nastajanja filozofske i naučne spoznaje. To se postiže tako da se na dovoljno složenoj teorijskoj materiji osnuju spoznajni zadatci istraživačkoga karaktera, pri čemu se nameće nužnost da se postave hipoteze za rješenje novih spoznajnih zadataka. U pravilnoj organizaciji nastave učenici su zahvaćeni stvaralaštvom, koje karakterizira visoka aktivnost i samostalno mišljenje, koje uključuje otkriće.

Osnovna je vrijednost sokratovskoga dijaloga u tome što učenike dovodi u situaciju da aktivno i samostalno rješavaju probleme, čime se razvija njihovo logičko mišljenje i filozofsko poimanje stvarnosti, povećava samosvijest i omogućava uvid u razumijevanje i znanje učenika.

Za uspješniju i obuhvatniju realizaciju programa nastave filozofije potrebno je organizirati i više oblika rada: filozofske sekcije, tribine, rasprave u kojima bi učenici kroz ravnopravan i slobodan dijalog mogli ispoljiti interes i samostalnost za misaono izražavanje i istraživanje određene filozofske problematike.

PREDNOSTI SOKRATOVSKOJE DIJALOŠKE NASTAVNE METODE

Prednosti su ove metode brojne. Povećava se aktivnost, pozornost, samostalan rad, povezuju se novi sadržaji s prethodnim, pospješuje provjeravanje usvojenih znanja, razvija se inicijativa, sposobnost rasuđivanja, uopćavanja, dokazivanja i kritičkoga mišljenja, motivacija i kultura dijaloga. Njezina je posebna vrijednost u tome što se može vrlo uspješno kombinirati s drugim metodama. U nastavi filozofije kombinacija dijaloške, monološke metode i tekstualne metode pojavljuje se kao neminovnost i neophodnost.

Bit je ove metode u tome da se svi učenici u razredu pokrenu na aktivan, umni rad, da im se omogući usvajanje znanja i uspostavljanje novih veza i zaključaka o proučavanim pojavama i idejama. U usporedbi s drugim metodama, sokratovski dijalog velikim dijelom omogućava razvijanje pozornosti, samostalnoga mišljenja i govora učenika. Pri obradbi nastavnoga sadržaja dijalogom su učenici "prinudeni" da sami uočavaju odnose između pojmova, sudova, izvode zaključke i definicije pa se tako vježbaju u samostalnome mišljenju i radnim aktivnostima. Naučeno na ovaj način svrhovito se i trajno razumije, shvaća i pamti.

Dijalog može biti korišten kao put kroz razne filozofije i njihove razlike, a koristi se kad god je to prikladno i potrebno. Koristeći sokratovski dijalog učenici imaju veće šanse osjetiti i razumijeti ono što su pročitali ili napravili, neki materijal u jednostavnoj monološkoj formi, a može im pobuditi želju i interes da čitaju više i upoznaju se s različitim filozofijama. Ova metoda odličan je način da

učenici zaista pokušaju filozofirati, a pisanje u formi dijaloga jasan je način predstavljanja njihove ekspresije, argumentacije i odbrane vlastitih ideja. Sokratovski dijalog ima veliki nastavni značaj i odgojnu vrijednost.

NEDOSTATCI I TEŠKOĆE U PRIMJENI SOKRATOVSKOJE DIJALOŠKE METODE

Osnovne slabosti dijaloške nastavne metode:

- *Prezentacija novih nastavnih sadržaja.* Ovom se metodom učenicima ne pružaju sustavna i u jednoj cjelini zaokružena znanja (kao npr. monologom), već je nastavna građa koju učenici trebaju usvojiti “ispresijecana” nizom pitanja i odgovora.

- *Provjeravanje i obnavljanje znanja.* Kada je riječ o uporabi sokratovskoga dijaloga kao metode provjeravanja znanja učenika ili pri obnavljanju sadržaja u cilju utvrđivanja onoga što je obrađivano, dijalog često ne pruža mogućnost da se učenik izjasni o cjelini sadržaja koje se obnavlja, niti da pokaže osposobljenost za kontinuirano i opsežnije povezivanje i izražavanje svojih misli, već se dijalog obično svodi na kratko učeničko odgovaranje na konkretno postavljena pitanja.

- *Neekonomičnost* (vremenska).

- *Diskonituitet.* U primjeni sokratovske metode mnogi nastavnici, u težnji da aktiviraju što veći broj učenika, idu tako daleko da ne omogućuju svojim učenicima da na postavljeno pitanje daju odgovor duži od jedne rečenice. Kod takvih je nastavnika čitav uvodni dio sata ispresijecan na veliki broj pitanja iza kojih slijede odgovori uvijek drugih učenika. Slažem se i s tim da ovakav način rada nekad ne pruža mogućnost da nastavnik sagleda kako je pojedini učenik ovladao cjelinom obrađenoga sadržaja (ali može uputiti na njegovo elementarno ne/razumijevanje), a što je još važnije, ovakav način rada često ne omogućuje učenicima vježbanje u misaonom povezivanju i govornom izražavanju logičkih cjelina kakve se trebaju stvarati u učeničkoj svijesti na bazi proučavane nastavne građe.

- *Komplicirana i duga priprema nastavnika.*

- *Kontrola.* Opasnost skretanja s govorne cjeline (teme dijaloga).

Složivši se s tim da smatramo negativnim takav rad koji se u osnovi svodi na “pitanje - odgovor”, možemo li kao pravilan prihvatiti zahtjev, ukoliko je on kao takav zaista postavljen, da samo jedan učenik izloži cijelu materiju koja je planirana za obnavljanje na uvodnom ili kojemu drugome dijelu sata? Smijemo li uopće u ovom području utvrditi neka stroga pravila od kojih se ne bi smjelo odstupati i koja bi se nužno izrodila u sheme? Svakako da ne, to je nepravilan i neprihvatljiv, kako jedan tako i drugi od već spomenutih ekstremnih zahtjeva.

U čemu onda leži rješenje ovoga spora? Kako zapravo treba ili je li moguće koristiti metodu sokratovskoga dijaloga pri obnavljanju sadržaja ili analizi učeničkoga iskustva, pa da ne dođemo ni do suvišnog cjepkanja logičkih cjelina materije koja se obnavlja, a da se pri tom angažira više učenika i u isto vreme da

im se pruži mogućnost za vježbanje u dužem izražavanju svojih misli i cjelina naučenoga nastavnoga sadržaja, a nastavniku potpunije sagledavanje znanja i sposobnosti svojih učenika? Jedno je od mogućih rješenja u tome što ćemo se, osim izuzetnih potreba diktiranih prirodom samoga gradiva koje se obnavlja, orijentirati na to da nam učenici daju duže odgovore kojima će biti obuhvaćene izvjesne manje logičke cjeline nastavnoga sadržaja. Na primjer, ako se radi o nastavnoj temi *Antička filozofija*, jedan će učenik izložiti što zna o relevantnim povijesnim podacima vezanima za antičku Grčku, drugi će reći koji su glavni filozofski periodi toga doba, treći će navesti glavne predstavnike, četvrti prezentirati filozofiju pojedinoga filozofa, peti analizirati poseban filozofski problem pojedinoga filozofa, itd. Na ovaj će način biti uklonjene određene slabe strane i jednoga i drugoga ekstremnoga puta u primjeni metode dijaloga, a u isto vrijeme osigurat će se određeni mogući učinci koje nam ona može pružiti u nastavnome radu. Ovu nastavnu metodu smatramo pozitivnom i korisnom, treba je primjenjivati u svim slučajevima kada to konkretna situacija nalaže i omogućava, bilo da se radi o obradbi, utvrđivanju, provjeravanju ili vrjednovanju znanja učenika.

ZAKLJUČNE MISLI

Sokratovski dijalog omogućava nastavniku poticanje mišljenja učenika, a istovremeno, na osnovu njihovih odgovora i pitanja, provjerava cjelovitost postavljenih problema i opravdanosti svojih postupaka u nastavi. Na osnovu toga, on je u mogućnosti a prema potrebi unositi neophodne korekcije u pogledu dopune, količine i dubine nastavnoga sadržaja koje obrađuje.

Ova nastavna metoda može se primjenjivati u većini etapa nastavnoga procesa, u mnogim nastavnim predmetima i za ostvarivanje i rješavanje različitih didaktičkih ciljeva i zadataka. Polazeći od iskustva učenika i njihovih sposobnosti za samostalno promišljanje problema i aktivno sudjelovanje u dijalogu koji nastavnik usmjerava, ova se metoda uspješno može primjenjivati i kao osnova za prezentiranje i izučavanje novoga nastavnoga sadržaja, njegovu obradbu i tumačenje, za ponavljanje, utvrđivanje, produbljivanje i usustavljanje znanja, formiranje vještina, a takođe i za provjeravanje i ocjenjivanje znanja učenika. Ipak, njezina je dominantna primjena i pripadnost u okviru jednoga širega i značajnijega problema - uvoda ili uvođenja učenika u svijet filozofije i filozofskoga mišljenja.

Dijalog je svojstven svim nastavnim predmetima, ali ipak je sokratovska forma dijaloga imanetna i prioritetno primjerena filozofiji i nastavi filozofije te tako i nema nakane na opću važnost i upotrebljivost. Sokratovski je dijalog metoda, postupak stjecanja znanja kroz traganje i otkrivanje, način istraživanja istine. On u filozofiji nije razgovor kojim se prenosi neko već postojeće, dano znanje, ali u nastavi filozofije i to može biti. Kao istraživačka metoda može biti

vrlo upotrjebljiva i korisna u nastavi filozofije kao nastavna metoda. Filozofija kao konverzacija, modelirana u originalu kao sokratovski dijalog, jest forma i put koji nudi mogućnosti za razvoj filozofije kao prakse i istraživanje teoretske misli, argumentacijsku i istraživačku teoriju.

LITERATURA

- Gvozdenović, S. (1999.), *Metodika nastave filozofije*. Podgorica: ZUNS
Hegel, G.V.F. (1964.), *Istorija filozofije II*. Beograd: BIGZ
Krključ, S. (1977.), *Učenje u nastavi otkrivanjem*. Novi Sad:Radnički univerzitet
Radivoj Čipranov
Marinković, J. (1983.), *Metodika nastave filozofije*. Zagreb: Školska knjiga
Platon (1960.), *Država*. Beograd: Kultura
Platon (1979.), *Ijon, Fedar i Gozba*. Beograd:BIGZ
Platon (1939.), *Misli o vaspitanju*. Beograd: BIGZ
Platon (1968.), *Protagora, Gorgija*. Beograd: BIGZ
Platon (1976.), *Obrana Sokratova, Kriton, Fedon*. Beograd: BIGZ
Šaranović-Božanović, N. (1989.), *Teorijske osnove saznavanja u nastavi-problemi nesaznatog*. Beograd: Prosveta

SOCRATIC DIALOGUE METHOD

Abstract: This paper focuses on the philosophical and pedagogical aspects of the Socratic dialogue in teaching philosophy in secondary schools. Special attention is diverse use, advantages, disadvantages, possibilities of better teaching, i.e. reaching a higher level of knowledge and understanding of philosophy. The creative use of the Socratic dialogue method is one of the possibilities for motivating students and using research for introducing philosophical issues.

Key words: Socrates, dialogue method, philosophy, teaching, secondary school, research.

Vučina Zorić, Sokratova dijaloška metoda
Život i škola, br. 20 (2/2008.), god. 56., str. od 27. do 40.

Author: mr. sc. Vučina Zorić, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić

Review: Život i škola, br. 20 (2/2008.), god. 56, str. od 27. do 40.

Title: Sokratova dijaloška metoda

Categorisation: znanstveni rad

Received on: 27. svibnja 2008.

UDC: 371,3:1

Number of sign (with spaces) and pages: $34.747 (: 1800) = 19,303 (: 16) = 1,206$